

ZUIDENVELDKRONIEK

Historische Vereniging
Zuidoost-Drenthe

mei 1994
3e jaargang
nummer 2

Redactie:
De Woerd 71,
7824 RB EMMEN

ARCHEOLOGISCHE EXCURSIE

Eindelijk is het dan zover.

Het bestuur heeft het genoeg U uit te nodigen voor een (fiets)excursie op

vrijdag, 27 mei a.s.

Deze fietsexcursie start om 19.00 uur bij het hunebed in de **Emmer Dennen**. De tocht is ongeveer 6 kilometer lang. Na explicatie over de hunebedden, bezoeken we enkele **grafheuvels** in diezelfde Emmer Dennen en gaan vervolgens de tocht afsluiten bij de **Emmerschans**, via de Parochieweg, waar we misschien nog een blik kunnen werpen op de **Broken Circle**.

Om ongeveer 21.00 uur beëindigen we de tocht.

Leden van het bestuur zorgen er voor, dat U binnen de wallen een kop koffie krijgt.

Ter oriëntatie vindt U hierbij een kaart met daarop aangegeven de plaatsen waar we een stop maken. U ziet tevens, dat het mogelijk is, om daar per auto te komen, maar dat is eigenlijk niet de bedoeling. Het is alleen bestemd voor de leden, die moeilijk ter been zijn of niet in staat zijn om zes kilometer te fietsen.

De eerlijkheid gebiedt ons U te zeggen, dat het eindpunt van de tocht de Emmerschans is. Indien U dan terug moet fietsen naar het beginpunt, dan komt er nog zo'n vijf kilometer bij natuurlijk! Maar ook dat is best te doen.

Mocht U twijfelen of de tocht wel doorgaat (in verband met regen, wind o.i.d.), dan kunt U voor de zekerheid op die bewuste vrijdag tussen vier en zes bellen met Ton Bakker, onze penningmeester. Zijn telefoonnummer is: (05910) 19022.

De excursie staat onder leiding van de voorzitter, Ger de Leeuw, die als wetenschappelijk medewerker bij het Drents Museum zich indertijd jarenlang met de prehistorie heeft bezig gehouden. Over de hunebedden met name heeft hij indertijd een zeer lezenswaardig boekje geschreven, met de weinig prozaïsche titel **Onze Hunebedden**, dat heel wat herdrukken beleefd heeft en waarvan inmiddels meer dan 10.000 exemplaren zijn verkocht. Het is mogelijk om dit boekje, dat 32 pagina's telt, voor de speciale prijs van f 5,-- per exemplaar te kopen tijdens de fietstocht.

Ook zullen er exemplaren zijn van het boek **de fascinerende wereld van de hunebedbouwers**, geschreven door de heren H. Klompmaker en A. G. Lieuwes, beiden te Borger. De prijs van dit boekje, dat 46 pagina's bevat, is f 8,80.

Hij zal aan de hand van deze boekjes tijdens de excursie wat vertellen over de hunebedden in het algemeen, de nummering, wat een hunebed nu eigenlijk is, wie de bouwers zijn, hoe ze de hunebedden bouwden, de verspreiding, de verschillen tussen de hunebedden, waarvoor ze bestemd waren, de Trechterbekerkerktuur, de voorwerpen en de datering.

Bij enkele grafheuvels zal hij ingaan op de bedoeling, het gebruik, de verschillen, de bouwers, e.d.

Bij de Emmerschans kunnen we met elkaar in discussie gaan: er zijn wetenschappers die beweren, dat de schans aan het eind van de 16e eeuw werd gebouwd, maar even zovelen beweren, dat de schans in de Napoleontische tijd werd opgeworpen. Wie het weet mag het zeggen

Deze excursie sluit ons seizoen 1993/1994 af. In de nazomer hopen we U te informeren over het winterprogramma.

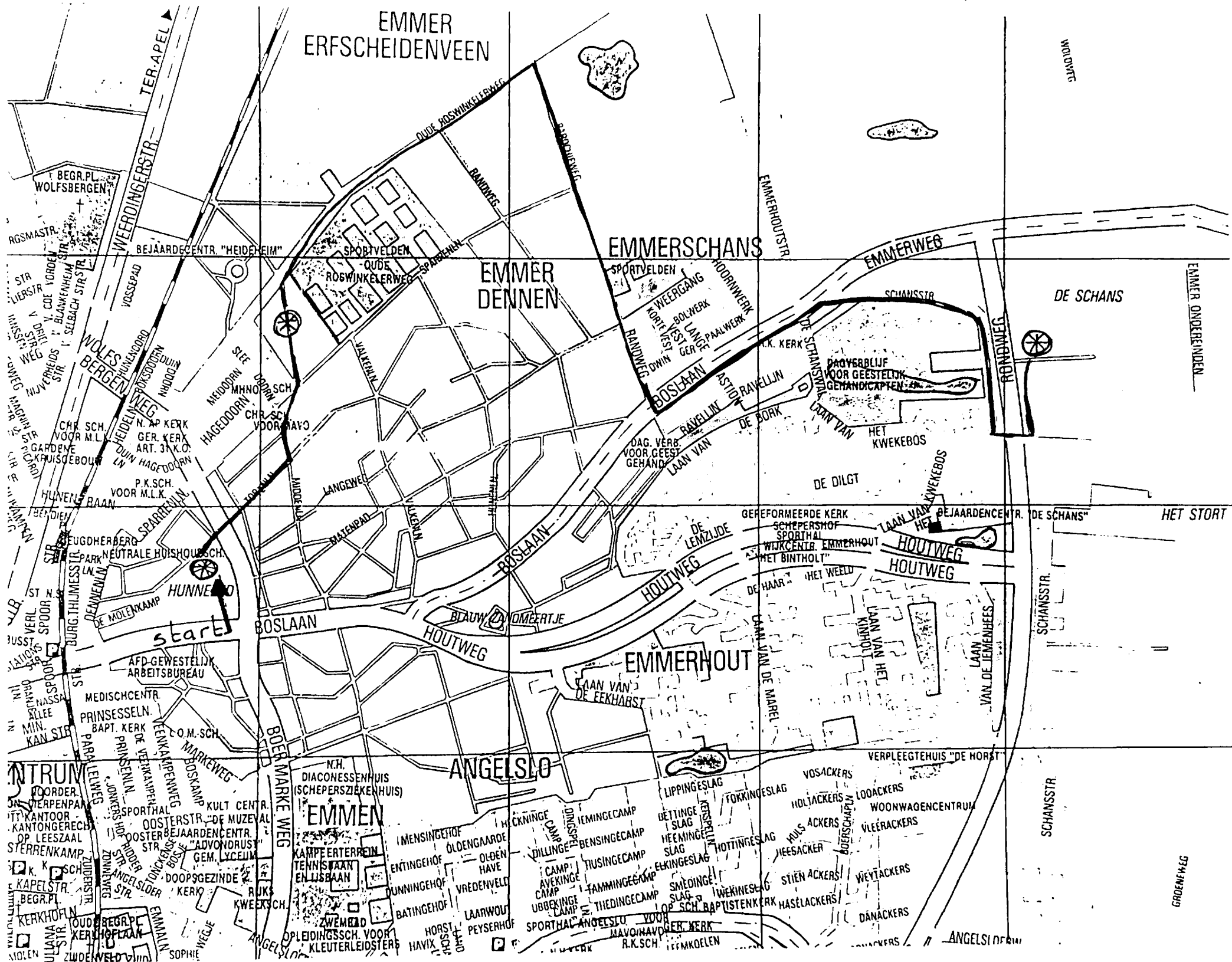
Als "aardigheidje" publiceren we hier een mini-veenwoordenboek, dat werd samengesteld door Ger de Leeuw.

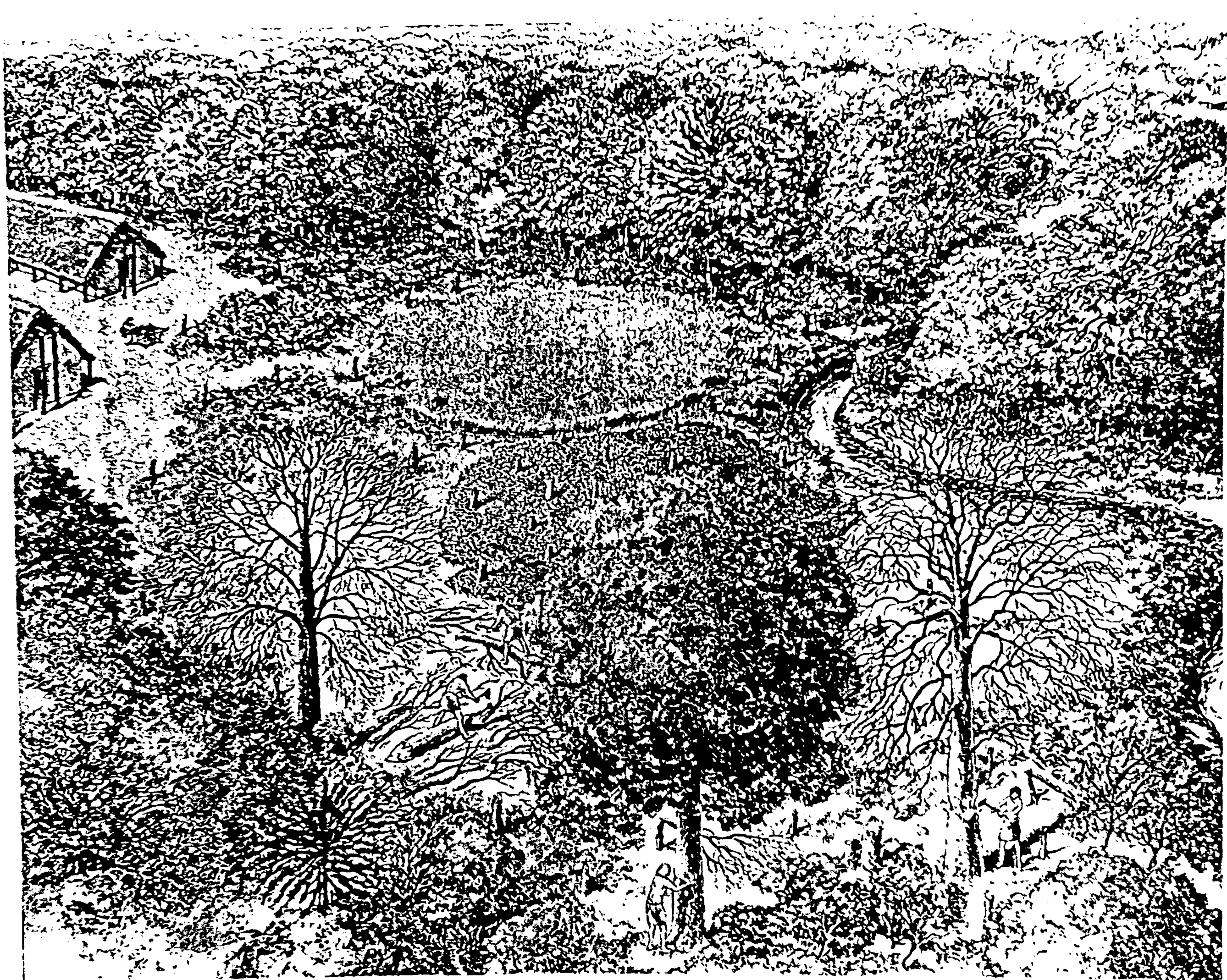
Hij houdt zich voor (opbouwende) kritiek aanbevolen. Zeker zal hij veel woorden vergeten zijn. Wie helpt om het woordenboek compleet te maken?

We vestigen Uw aandacht op de tentoonstelling **twaalf ambachten....**, die momenteel in Aards Paradijs te zien is. Het aardige is, dat een dertiende ambacht 'live' aanwezig is. Het is Hans van Lienden, die in de expositie aan het distilleren is. Speciaal voor Aards Paradijs heeft hij twee 'drankjes' samengesteld: **Compasci** (18% vol. alc.), gemaakt van bosvruchten en **Terrovani** (38% vol. alc.), samengesteld uit kruiden. Vooral deze laatste alcoholische drank is exclusief!

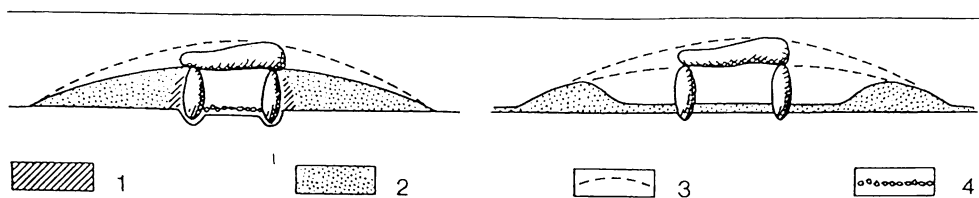
In juli en augustus is er een expositie van Kees en Sonja Brusse, over hun geliefde (magische) **eiland Bonaire**.

Ook wil het bestuur aandacht vragen voor het onlangs verschenen boek **Waar eens de boekweit bloeide**, schetsen uit de geschiedenis van Nieuw-Dordrecht. Vooral ons medelid, de heer J(ans) Brands heeft een groot aandeel gehad in de totstandkoming. Het bestuur feliciteert hem daarmee van harte!

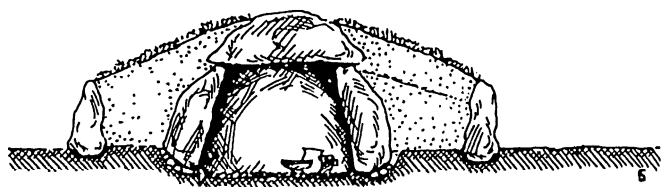
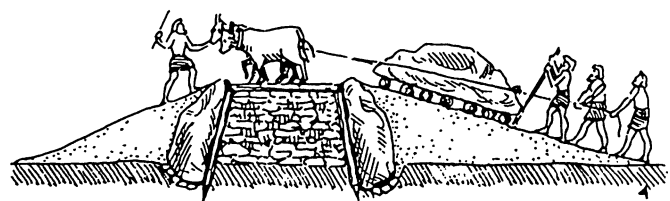
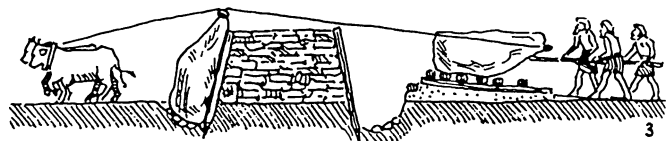
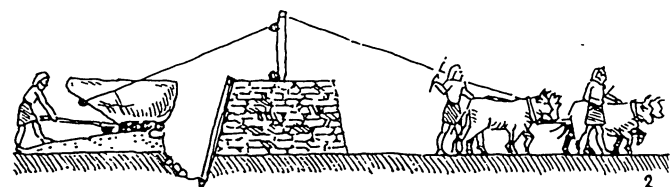
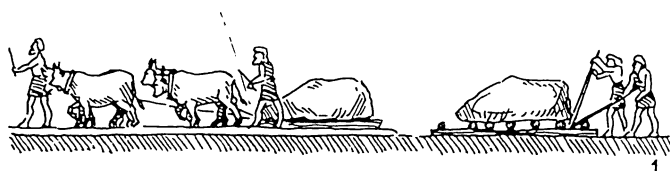

Enkele akkers en een nederzetting van de Trechterbekercultuur. Op de voorgrond is te zien dat een stuk bos moet worden opgeofferd voor bouwgrond.

1 = steenpakking, 2 = dekheuvel, 3 = mogelijk oorspronkelijk oppervlak dekheuvel, 4 = oorspronkelijke keldervloer.

De bouw van een hunebed
in 5 fasen

VEENWOORDENBOEK

samengesteld door Ger de Leeuw

Aflegger. D.i. degene die de persturven met de plankjes van de transportband pakt en op het veld legt.

Afschrijver. Instrument, gelijkend op een strepentrekker (een harkmodel met houten [horizontale] tanden), waarmee de bagger in blokken van (5) baggels wordt gedeeld en op baggergrootte wordt gebracht; ook wel "ofschriever" of "schoever" genoemd.

Aker. Een akker is een schop die werd gebruikt bij het graven van kanalen, evenals een tussenaker, die werd gebruikt bij het omhooggooien van het zand. Ook kende men de steekschop voor het graven van kanalen.

Baggel. Oorspronkelijk: bagger. De r is vaker verbasterd tot een l (b.v. ook in keutelboer). Zie ook baggerturf. Baggel was er in drie soorten: de lichte met witte as (kwam weinig voor); de middelste soort met gele as; de zware met rode as. Zware zonk meteen in het water: het was een test om te zien of men werkelijke de zware baggeltjes had.

Baggelhaak. Een baggelhaak of krouwel is een instrument om de baggelschotten vooruit te trekken.

Baggelkorf. Daarmee werd de droge bagger naar de stobbe gebracht.

Baggelmessen. Of karretjesmessen. Twee rollen aan een steel, met tussen de (ijzeren) bussen een (baggel)messen.

Baggelschotten. Baggelschotten zijn planken van plm. 45 cm. hoog, waartussen de baggermodder wordt gedeponneerd.

Baggelstevels. Klompen met daarboven leren beenstukken.

Baggerbeugel. Werktuig waarmee het weke veen uit de bodem der plassen wordt gehaald (Zuid-Nederland) en werktuig voor het uitbaggeren van de dam (in een kanaal) (Noord-Nederland). Het is een lange stok met van onderen een net in een ronde, ijzeren beugel. Zie ook oetlaiken - "laikbeugel".

Baggerkar. Een baggerkar bestaat uit twee ronde, metalen "bussen", in het midden gescheiden door een lang mes en in een hoek van ongeveer 90 graden met dit mes is een lange steel bevestigd. Met dit instrument werd de ingedroogde baggerspecie gesneden.

Baggermachine. De baggermachine bestaat o.a. uit de wals, de mengkuip, brekers, een snijkast, slangemessen, het "zwientie" en de persmond. De bezetting van de machine is: 1 machinist, 2 modderlieden en 4 spitters.

Baggerschop, of steekschop (BC). Om het veen bij brokken in de baggermachine, c.q. de persmachine te scheppen.

Baggerturf. Van een stobbe baggerturf (d.i. 125 m²) over het zetveld verspreid, maakt men ongeveer 10.000 turven. Deze baggerturf moet luchtdroog en in lengte en breedte gelijk zijn, maar behoeft geen grotere metingen te hebben dan 12 centimeter.

Bank. Een turf lengte. Zes banken van 11 klem en 5 meter breed = 10 stok. 24 banken zijn 10 m. lang of een bonk.

Bestoppen. Bij afbonken een laag tegen de kuilwand opwerpen, ten einde bevrozing te voorkomen.

Bestijven. Voordat men kon beginnen met dompen van de baggerspecie, moest de bovenste laag hard worden. Dit noemt men "bestijven" - ook wel "uitstijven".

Beul. D.i. degene die de turf op lengte "slaat" bij de mond van de persmachine. Hij doet dit met een stuk ijzer van plm. 50 cm, breed 4 en dik 1 cm, met een rubber handvat.

Blauwveen. Blauwveen is een andere naam voor zwartveen; de turf van blauwveen heet "scharpe törf". Het wordt ook wel "kwartiersturf" genoemd, afhankelijk van de maat (BC).

Boekweit. Volgens H. Heijs van Zouteveen zou deze cultuur uitgevonden zijn door Jan Kruse te Wildervank, of Bolenius, pastoor te Holshausen (Ambt Aurich). Dit is overigens niet waarschijnlijk: al deze (graan-)teelten komen vermoedelijk vanuit het Nabije Oosten. Voor zover bekend kwam dit boekweitbranden (zie hieronder) voor het eerst in 1635 in ons land voor. Na de 16e eeuw werd dit gewas op ruime schaal verbouwd.

De aanmaak van de grond en het verbouwen van boekweit geschiedde als volgt:

Men begint voor de afwatering een veen(heide)gebied te verdelen in "groepen" (greppels), waardoor het perceel wordt verdeeld in 10 akkers. Deze greppels, worden 2 bol (= 2 voet) diep gegraven, van boven ter breedte van 1/2 meter.

Wanneer de gewone werkzaamheden tegen de winter zijn afgelopen, begint het veenhouden. Dit houden, hakken (Vastenow dankt hieraan zijn naam), geschiedt met de veenhouw, een soort krabber, en moet op stevelklompen, of op klompen met stro om het been gebonden, gebeuren. In het begin van mei wordt dezelfde veenbodem nog weer door- en omgehakt. In het tweede en de volgende jaren laat de vochtigheid ook ploegen toe. Is de bodem goed droog dan worden de losgehakte heidebelten en mosveen in brand gestoken: "Veenrook in 't land, alle mooie dagen aan kant". "In vier maanden uit de zak en in de zak"

Het veenbranden geschiedt als volgt: in een cylindervormige, roosterachtige pot, voorzien van een

lange houten steel (vuurpan of vuurpot genoemd), wordt droge of vlokkige turf gedaan. Wanneer de wind gunstig is wordt de vlokkige turf in brand gestoken en steeds met de vuurpot schuddend loopt men over de akkers. Door het schudden vallen vonken op de grond, die brand veroorzaken (zie: veenbranden). Dit noemt men "bontbranden". De kluut wordt weliswaar aangetast maar verbrandt niet geheel: het is een langzaam verkolingsproces, waardoor stikstof gebonden blijft aan de kool.

In de as wordt vervolgens veenboekweit gezaaid: 15 spint (een spint is een twintigste hectoliter) of 3 schat (een schat is een kwart hectoliter) per bunder (= een hectare). Vervolgens wordt het zaaizaad ingeëgd, waarna, om de watercapaciteit te bevorderen, de akkers met een plank worden "dichtgesleept". Er wordt gezaaid vóór de langste dag. Na 12 weken moet de oogst zijn binnengehaald (daarvoor is het graan, na rijping gemaaid (met de sikkel) en heeft 14 dagen in bollen (garven) gelegen en heeft het ongeveer een week in gasten of hokken (van 8 garven) op het land gestaan). Normaal oogst men 15 hl per bunder. Het dorsen geschiedde aanvankelijk buiten op een groot zeildoek met dorsstokken, later met dorsvlegels. Het dorsen begon om tien uur 's ochtends tot zonsopgang; niet later, want anders werden de korrels "slof" (vochtig).

In het begin van de vorige eeuw werd het boekweitveen verhuurd voor 7 á 8 jaar voor f 80,-- tot f 100,-- per bunder, of ook wel voor "de vierde gast" (deze was voor de eigenaar). De opbrengst bedroeg toen ongeveer f 7,-- á f 8,-- per mud. De boekweitmarkt voor Zuidoost-Drenthe was Coevorden. Het boekweitstro werd veelal gebruikt voor stalling van het vee.

Gewoonlijk was het stuk grond na zo'n zes jaar uitgeput. Na plm. 5 jaar kan er spurrie op worden verbouwd. Voor boekweit is het dan na zo'n 25 á 30 jaar pas weer geschikt.

Klein Amerika (de gemeente Emmen) met bijna 18000 ha veen in de tijd dat het Zwarte Meer nog 111 bunder groot was, leverde een groot deel van alle boekweit.

Boekweit is vorstgevoelig. Boekweit was goed om varkens vet te mesten. Er werd verder boekweitpap van gekookt en er werden pannenkoeken van gebakken. De boekweitteelt hield het langst stand in Weerdinge, dat daarom ook het pannenkoekenland werd genoemd.

Elke maandag werden pannenkoeken gegeten want op zondag (de rustdag) mochten er geen aardappelen worden geschild.

Het hoogtepunt van de boekweitcultuur is tussen 1834 en 1836. Na 1860 had de boekweitteelt in Drenthe zijn grootste betekenis verloren. (H.T.Buiskool, Een verdwenen Cultuur, in Nieuwe Drentsche Volksalmanak 1925, pp. 22-26).

Boekweitmaan. Naar men meende kwam in september de maan enige avonden op hetzelfde tijdstip op, waardoor men de boekweit kon oogsten in de vochtigheid van de avonddamp. Men sprak dan van de "boekweitmaan".

Bolafgooien. Onder bolafgooien wordt verstaan, een te graven reeds afgebonkte veenput van de bovenste laag ontdoen, mits deze veenlaag hoogstens 25 cm dik is en hoogstens 5 meter breed (zie bolafkruien), gemeten vanaf de rand van de put.

Bolafkruien. D.i. bolafgooien over de gehele breedte van de veenput, indien de bol naar het hoge moet worden vervoerd en overigens slechts voor zover de te graven veenput breder is dan 5 meter.

Bolschop of greppelschop. Handgereedschap om de geulen jaarlijks te verdiepen.

Bolsterturf. Evenals normale fabrieks-, zwarte, of grote turf, heeft bolsterturf een lengte van 45 cm, een breedte van 14 cm en een dikte van 15,5 cm. Bolster is de bovenste veenlaag, ook wel "grauw" genoemd (BC).

Bonk. 24 banken van 10 meter lang. 1,25 bonk van 11 klem van 5 meter breed = een dagwerk.

Bonkaarde. Dit is het bovenste deel van het veenpakket, in hoofdzaak bestaand uit jonger mosveen, heide en bentepollen. Door enige veraarding en beworteling is dit voor turfwinning niet en voor turfstrooisel minder geschikt. Deze laag (van 50 cm.) wordt dan ook altijd "teruggebonkt" (voorschrift Ged. Staten uit 1900).

Bonkschop (bats). Hiermee wordt de bolsterlaag afgebonkt. Andere naam (BC): ballaster.

Bontbranden. Zie boekweit.

Boor. Een lange, zware, halfbolle boor, die zo lang moet zijn als de veenlaag dik is, met aan het eind een "schroef" van plm. 30 centimeter.

Bosveen. Het is een sterk veraarde veenmassa met hout. Het hout is meestal afkomstig van wilg, els, es, soms ook van iep en eik. Bosveen is meestal vermengd met slib.

Bourtanger Moor. Voormalig grootste aaneengesloten veencomplex (meer dan 100.000 ha) in Europa. Genoemd naar de enige noordelijke doorgang: Bourtange.

Broekveen. Dit is bosveen, meestal gevormd in de beekdalen en gemengd met minerale bijmengsels van zwre beekleem tot lemig zand. Meestal komt er geen hoogveen op voor. In de grondwaterzone is het veelal bruin-rood gekleurd, meestal voedselrijk, uitgezonderd van de els. Voor turfwinning niet zo geschikt.

Buizenschop. Houten schep met opstaande rand, waarmee de modderman veen en water mengde, voor de bereiding van baggerspecie.

Dagwerk. Wat een ploeg van zes mensen per dag produceert.
1 dagwerk = 350 stoklengten, of: 1,25 bonk van 11 klem
van 5 m is een dagwerk.
100 m³ veen = 10.800 turven.
Elders gelezen: 12.000 turven (Ons Waardeel 89/4, p. 129).
In 1914 bracht dit acht gulden op en in 1916 (eerste wereldoorlog) soms meer dan 100 gulden.
Een dagwerk fabrieks- of bolsterturf is 110 meter slaglengte van 6 storten met een dubbele ligger, of 107 meter slaglengte van 7 storten met een enkele ligger, of 105 meter slaglengte van 7 storten met een hazenligger.
Een dagwerk kleine turf is 125 meter slaglengte van 6 storten met een dubbele ligger.
Een dagwerk is (bij voorkeur) de rekeneenheid voor fabrieksturf.
Een dagwerk luchtdroge fabrieksturf bevat 45 m³ turf.
" " " bolsterturf 60 m³.
" " " kleine turf 30 m³.
Een dagwerksbult is 11 voet breed en 21 voet lang.

Dalgrond. Na het afgraven van het veen, werd de bovenste, opzij gelegde veenlaag door het zand gewerkt. De zgn. binnenslichter moest deze omgespitte grond dan vlak maken. Daar werd dan weer een laagje van plm. 25 cm opgebracht. Dit werk gebeurde meestal door oudere mannen en/of baggerdroogmakers, Laatstgenoemden waren hiervoor uitermate geschikt, omdat zij eertijds het baggerveld ook vlak hadden moeten maken.

Damsteken. Kanalen en wijken werden in stukken van 200 meter gegraven en zo steeds verder verlengd het veen in. Tussen het kanaal en het nieuw gegraven stuk hield men een dam van een meter of vier, om het water tegen te houden. Als het kanaal voltooid was, dan werd de dam doorgestoken, waarbij het de bedoeling was dat de vloedgolf al het zand van de dam zou wegspoelen. Als een volwassen man staande op de bodem net met zijn handen boven het water uitstak, was het kanaal goed op diepte en was de dam goed weggespoeld (Ach Lieve Tijd).

Deelzetten. Onder deelzetten of schuinte maken wordt verstaan het maken van een glooiing naar een veenput, waaruit turf zal worden gegraven. Het maximum der glooiing bedraagt 1 op 7½.
Voor het turfgraven mag het laagste punt van de glooiing niet meer dan 10 cm boven het vergraven turfveen liggen, "de bol" niet meegemeten.

Disperge humus. Dit zijn humusverbindingen uit een veenbovengrond ontstaan. Deze worden niet door organismen of chemische stoffen gebonden, doch zakken door het veenprofiel heen naar beneden. Men vindt ze weer als gliedelagen op de zandondergrond, als doppleriet in holle boomwortels of rietstengels als een zeer fijne gitzwarte massa, op de overgang van veen naar zand en in bruine lagen in de minerale ondergrond, het zgn. waterhard.

Dampen. Zie: trippen.

Dosterd. Dosterd is een veenlaag met veel hout. De laag wordt ook wel viltlaag genoemd (maar is dan een dunnere laag [BC]). Deze laag zit tussen darg en zwartveen.

Dreivordel. De zgn. dreivordel was $3/4$ stobbe, dus plm. 7500 turven.

Droogmaken. Het droogmaken van de turf bestaat uit drie handelingen:

a. Het opringen, d.i. het nemen van de turven uit het slag en deze op ringen zetten;

b. Het doorstoeken, d.i. de turven in de bovenste lagen van de ring nog eens omkeren, waardoor deze turf beter droogt;

c. Het omringen, d.i. alle turven van de ring weer stuk voor stuk in een nieuwe ring zetten, zodanig, dat de onderste turven boven en de bovenste turven onder komen te liggen.

Daarna volgt het vuren.

Uit Klazienaveen (Mevr. Eikens in Medewerkerscontact van het Nedersaksisch Instituut, juli 1990, pp. 41-44):

"As 't weer een beetien met zat, dan kun der in april al één regel uutlegd worden (een riegel uutgooien had met het weer te maken. Dan was het nog te nat om op te breken). Dan komt er meer ruimte en dan kun de zonne en de wind der beter deur, zoas mien va zee. Bij het uutleggen heurde opbreken (opbreken was twee riegen direct), rimmen (rimmen gung mit koper en scheerturf: twee parallel geplaatste turven op hun kant, met daarop horizontaal twee turven er dwars op, zodat een "huisje" ontstaat, gdl), op twee maken (net as rimmen, maar dan eerst de scheerturf en dan de koper) en dreug inleggen (as de twee laogen wat bedreugd waren, kwam daor later het opbreeksel op. Dan was de turfing op vier en weur der geleidelijk an een laoge oplegd, totdat ze negen hoog waren. En dan hetb laatste laogien)."

Dijk. Een dijk turven bestaat uit een ring, d.i. 10 lagen plus een deklaag. Een dubbele dijk noemt men een viemme (d.i. van twee rijen een maken).

Eutroof. Voedselrijk veen.

Gal(le). Galle is een slecht soort veen, dat langs veenputten een scheur veroorzaakt (BC). Het is bijna niet te vergraven en men zegt weleens: "'t veen stiet er op de kop in". Galle is ontstaan door hoog water met draaikolken.

Gliede. Tussen het oude mosveen en het zand is dikwijls een gliede-laag te vinden. Gliede is een op schoensmeer lijkende amorfe (= vormloze, i.t.t. kristallijn = uit kristallen opgebouwd) organische stof. Het is hoofdzakelijk colloïdale humus (waarin een stof in grovere verdeling in de humus voorkomt, dan in een ware oplossing), die zich heeft opgehoopt en afkomstig is,

deels uit oude oppervlakte-vegetatie, anderdeels ontstaan door inspeoeling van humus uit bovenliggend veen.

Graaftijd. De tijd van het turfgraven was van 20 maart tot 21 juni.

Grauwveen. Grauwveen is de eerste laag onder de bolster. Het is iets steviger dan bolster (zie ook: mosveen)

Greppelen. (De prijzen zijn uit 1914). Uitlijnen: 50 meter (7½ cent), nieuw greppelmaken, wijd 0,75 m., diep 1 m. (per meter 1½ ct.; uitlijnen en greppelen per 100 meter: f 2,--). Raaien breed: 1 m., diep: 1,25 m (3 ct per strekkende meter).

Greppelschop. Zie Bolschop.

Grienmank. Gestoken dargturf.

Grondwaterveen. Veen, dat ontstaan is onder water of op regelmatig overstroomde gebieden. Heeft zich hierboven geen hoogveen gevormd, dan is dit veen in min of meerdere mate voedselrijk.

Haakschop. D.i. de schop met vlak houten blad, waarmee de haker de spit van de spitter opving.

Haker. Een van de wijkgraversploeg, bestaande uit drie man: een haker, een tussenhaker en een spitter.

Halbreker of veenbijl. Handgereedschap om de nog bevroren bolster te verwijderen.

Handvanger. D.i. degene, die de turf opving als de graafkuil te diep werd om er met een kruiwagen bij te kunnen komen. Dit was meestal een vrouw.

Haverstro. Veen met veel wortelstokresten en/of grovere plantenresten. Met wortelresten: kienhout.

Hazeleger. De ruimten tussen de turven, die op elkaar werden gestapeld, maar niet stijf tegen elkaar aan.

Hypnaceënvveen (hotte). Vooral in het noorden van het land wordt deze veensoort onder het zand aangetroffen. Het is roodbruin, vezelig vaak zeer compact veen. Het is niet altijd zuiver veen, maar vaak ten dele bezinksel uit meerbodems. Het komt voor in plekken die vroeger laag in het terrein (dobben) aanwezig waren, of in laagten van oude waterlopen.

Ieberen. Heidebes of kraaiheidebes (spreek uit iebéren).

Jammerkoorn. Andere benaming voor boekweit. Boekweit is vorstgevoelig: één nacht kan de oogst laten mislukken.

Jenever. Het veen stond bekend om zijn drankzucht. In 1914 heeft de Drentsche Propaganda-commissie der Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Alcoholhoudende Dranken een brochure uitgebracht waarin het drankmisbruik in Drenthe werd gehekeld. Zo sloegen de Drenten in 1911 48.000.000 borrels achterover, dat is 90 per minuut.

Per hoofd van de bevolking werd in dat jaar 8,82 liter alcohol (berekend op 35%) door het keelgat gegoten. Wie nu denkt dat in Emmen het meest werd gedronken, heeft het mis. Het kwam van alle Drentse gemeente op de zevende plaats. Meppel spanden de kroon met 15 liter, gevolgd door Assen en Anloo met ruim 12 liter. Helemaal onderaan stond Ruinerwold met 2,6 liter.

Kanalen. Voor de ontsluiting van de venen werden door kanaalmaatschappijen eerst kanalen gegraven. Zo kwamen tot stand: Het Oranjekanaal in 1858 (door de Drentsche Veen en Midden Kanaal Maatschappij). Men moest bijna het hoogste punt van de Hondsrug doorgraven en toen bleek dat het kanaal veel hoger uitkwam dan het veen lag en dus kon dat veen niet ontwaterd worden.

Een andere ontsluitings"weg" was de aanleg van de Verl. Hoogeveensche Vaart in 1860 (door de Drentsche Kanaal Maatschappij; een verbindingskanaal tussen beide kwam in 1894 tot stand); Stieltjeskanaal in 1884; V. Echtskanaal 1889-1893; Scholtenskanaal 1906.

In 1765 (andere bronnen melden: 1767) begon men met het Stadskanaal te graven. Door de Franse overheersing en geschillen met Drenten, ging het graven vanaf 1817 (door tussenkomst van Koning Willem I) onverdroten door, na het "Convenant tusschen de Stad Groningen en de Drentsche Veengenoten van Eext tot Valthe"; het kanaal bereikte Valthermond in 1850 en Ter Apel in 1856, waarna in 1880 een verbinding met Emmer-Compascuum tot stand kwam.

Karbonken. Onder karbonken wordt verstaan het met kruiwagens vervoeren van de bonkaarde van een veenput en deze over een afstand van hoogstens 80 meter, gemeten vanaf de rand van de put, over de veenplaats te verdelen.

Klam. Twee turflengten over de volle breedte van een schip.

Klamp. De scheerturf en de kopturf in de eerste laag samen heet klamp (of rimsel).

Klamstoeke. Vier turven in een vierkant met ruimten er tussen waarop weer vier turven worden gelegd, met tussenruimten, maar op de helft van de vorige gelegd.

Kleinen. Kleinen of veldslechten is de van karbonken en deelzetten afkomstige bonkaarde zodanig verspreiden, dat er behoorlijk turf op kan worden geplaatst.

Klem. Een klem is een laag turf over de gehele breedte van een veenput.

Klemsloot. D.i. de tweede insnijding in het veen na een splitting.

Kloetjebakker. Benaming van arbeiders (in de Eerste Wereldoorlog, toen alles wat op turf leek verkoopbaar was), die vanwege onkunde de turven nogal eens braken.

Knip. Knip heet het zwarte veen, direkt op het zand. Er zit geen haverstro in. Het is niet tot turf te verwerken. Het werd tot kruimels gedroogd en dan als brandstof gebruikt met zeer hoge calorische waarde.

Koe. D.i. het stuk veen, dat uit de veenwand zakt (of valt).

Kopturf. D.i. de turf, die tegen de scheerturf werd gelegd.

Kuilslechten. D.i. het verspreiden en egaliseren van de bonkaarde in de uitgegraven kuil op een zodanige wijze, dat het behoorlijk als zetveld voor turf kan worden gebruikt.

Laadploeg. Een laadploeg bestaat uit één scheepskruier, ten minste één bijkruier, vier vullers, twee loegers en twee stuwers (stoegers).

Last. Een last is twee ton = 200 manden = 1 dagwerk.

Lever. Geelachtige laag, halfweg de veenlaag; levert slechte turf op.

Lichting. De nog aan de te vergraven hoogveen zittende strook onderveen, waar het bovenveen over plm. 1 meter is afgegraven.

Ligger. Een (enkele) ligger bestaat uit een rij turf op een afstand van 29 centimeter van elkaar parallel liggende turven, met over het ene einde van deze turven een laag aansluitende turven.
Een dubbele ligger bestaat uit twee lagen turf, welke gesloten en op elkaar zijn geplaatst.
Een hazenligger bestaat uit twee naast elkaar liggende rijen turven en één er bovenop liggende rij; de turven moeten onderling goed aansluiten.
Een stort bestaat uit twee lagen turven, welke steil tegen de ligger aanstaan.

Loeg. Loeg is de zijkant van de langs de boorden gestapelde turven van het schip. Binnen deze wanden wordt de turf gestoegt (zie ook stoegen).

Loegster. Een loegster stouwt de turf in kruisverband in de lengte van het schip, zowel aan stuurboord- als aan bakboordzijde.

Lok. (Groningen: vlok). Veen met wollegras (*eriphorum vaginatum*). Lok en vlok kunnen zowel de plant aanduiden als de resten er van in het veen. Waar lok in deze

betekenis vandaan komt, is niet bekend, maar men denkt wel aan een relatie met lok in woorden als haarlok, waarbij lok de oorspronkelijke betekenis van 'buigzaam' heeft. Vlok heeft verbindingen met vlokken wol of met sneeuwvlok. Oorspronkelijk is vlok net als vlies en vluus familie van het woord plukken. Dus vlokken zijn plukken (uit: Drents Woordenboek, Medewerkerscontact, juni 1983, p. 18).

Man. Op "halve man leggen": rijen turven op elkaar maar steeds met tussen ruimten leggen. De openingen werden hazeleger genoemd.

Mandegeld. Schippers waren verplicht van turfvlusters en - dragers (aangesteld door de stadsbesturen) gebruik te maken tegen een vast tarief. Bovendien moesten zij aan Zwartsluis het zgn. mandegeld betalen, een accijns op de turf. Het mandegeld kwam ten goede aan de plaatselijke diaconie.

Meerbodem. Deze zijn ontstaan op de bodem van een stilstaand water uit dierlijke en plantaardige resten. Meestal bevatten ze een vrij hoog percentage slib. Ook zijn ze soms afkomstig van ingewaaide stofafzetting. Het bevindt zich tussen het moerasveen en het onderliggende dekzand. Dikwijls is het vermengd met een meer of mindere hoeveelheid fijn zand.

Mesotroof. Matig voedselrijk veen.

Moerasveen. Het bestaat meestal grotendeels uit elzen en berkenveen met daartussen veen afkomstig van zegge. De onderste lagen zijn meestal voedselrijk. Het is gevoelig voor indrogen. Moersaveen zijn de onderste lagen van het veenpakket. Het is een verzamelnaam voor verschillende venen, die, al naar hun samenstelling van planten of bossen waaruit ze gevormd zijn. Onder het moerasveen bevindt zich vaak een meerbodem.

Morgen. Een morgen is een oppervlaktemaat, groot 0,81 ha. De bekende compagnie van de 5000 morgen, was 4000 hectare groot. Deze compagnie was het gevolg van de op 20 december 1625 gesloten overeenkomst tussen Roelof van Echten met de markegenoten van Steenbergen en Ten Arlo. Om aan het benodigde geld te komen om het gebied rond Hoogeveen open te leggen, kon men zich voor f 15,60 per morgen veen inkopen. Zo ontstond de Compagnie van de 5000 Morgen.

Mosveen. Men onderscheidt jong mosveen en oud mosveen.

Jong mosveen is de zgn. bolster of bonkveen. Hoofdzakelijk ontstaan uit veenmossen (sphagnum imbricatum). De veenmossen zijn er duidelijk in te herkennen (lichtbruin van kleur). Jong mosveen heeft een groot wateropnemend vermogen. Het droogt niet irreversibel in. Voor de landbouwgronden heeft het een

grote waarde in verband met vochthoudendheid, waterbergend vermogen en structuur van de grond. Eveneens geschikt voor turfstrooiselwinning. Is deze laag vermengd met heide- en wollegrasresten dan noemt men het grauwveen. Het is minder geschikt voor turfstrooiselwinning, wel voor aanmaakturf.

Oud mosveen. D.i. zgn. zwartveen en is eveneens ontstaan uit veenmossen (sphagnum papillosum). Het is echter sterk vergaan; de mossen zijn nauwelijks meer te herkennen. Al of niet gescheiden door een overgangslaagje, vindt men deze laag onder het jonger mosveen. Wel komen vaak heidetakjes en het vezelige wollegras (lok) er kenbaar in voor.

Nabonken. Nabonken is het afgraven van de bonkaarde ter breedte van hoogstens 4 meter, gemeten vanaf de rand van de veenkuil en het werpen daarvan in de uitgegraven veenkuil.

Oetlaiken. Ophalen van de rest van een dam uit het kanaal, nadat een nieuw gedeelte is klaargekomen. Dit werd gedaan met een "laikbeugel".

Omstoeken. D.i. het omzetten van een stoek of een ring of een dijk.

Opbreken. De eerste turven weghalen voor de slag, bij het begin van het drogen.

Oplegger. Zie opschot. Oplegger heeft geen klosje tussen steel en schep.

Opschorten. Op de kruiwagen laden van pasgestoken turf.

Opschot. Instrument om de met de stikker op maat gestoken turven uit de wand te steken. Opschot bestaat uit handvat, steel en langwerpige, rechthoekige schep (ter lengte van de turf), met een ijzeren uiteinde. Tussen steel en schep zit een klosje, een schotje, waaraan dit instrument zijn naam ontleent.

Pandjenever. Geestrijk, alcoholisch vocht, gegeven voor extra werk, meestal gegeven in verband met bewerken van de harde ondergrond bij wijkgraven.

Peerd. Een rechthoekig plankje met steel, waarmee de bagger wordt geslecht. Andere namen: overhaler, krabber.

Persmachine. In deze streken vanaf ongeveer 1938 in gebruik genomen. De personele bezetting wordt aan het plaatselijk gebruik overgelaten.

Poepen. Dat zijn de Duitse seizoenarbeiders in het veen. Afgeleid van het duitse Bube (jongen). De meesten waren afkomstig uit Hannover en Münster.

Pols(kes). Polskes zijn de houten stutten, waarop de droogmaker steunde; ook wel krukkies genoemd. Een pols

bestaat uit een steel met handvat met aan de onderzijde een ronde, iets bolvormige houten schijf.

Post. De plank waarover de turf werd gekruidd.

Raai. Onder raai wordt verstaan de hoofd- of scheidingssloot tussen twee veenplaatsen. Een raai is 1 meter breed en 1,25 meter diep. Men begon eerst een geultje te graven van plm. 10 cm breed en een diepte van plm. 20 cm., ter lengte van 100-150 meter en werd ieder jaar met eenzelfde aantal meters verlengd. Elk jaar werd het verbreed en verdiept, zodat het veen langzaam indroogde en er zo weinig mogelijk scheuren ontstonden. Men begon met het graven van kanalen na het turfsteken, dus na ongeveer 21 juni. Het woord raai is afkomstig van wagenwiel.

Randveenontginningen. De oudste georganiseerde verveningsactiviteiten waren de randveenontginningen, sinds de 12e eeuw. Vanuit het zandgebied werd er voor eigen gebruik turf gestoken (deels ook voor de handel). Zo ontstonden aan de rand van het Boertanger Moor dorpjes, zoals Zuidlaarderveen, Annerveen, Gieterveen.

Regenwaterveen. (Hoog-)Veen, dat ontstaan is boven het grondwater. Dit veen ontvangt alleen voedselarm regenwater. Regenwaterveen is oligotroof, d.w.z.: voedselarm.

Rietveen. Aan de grove wortelstokken (rhizomen) van het riet herkenbaar. Daarnaast komen er allerlei waterplanten in voor. Rietveen kan slibrijk tot slibarm zijn. Het slib is van ingespoelde zee- of rivierklei afkomstig.

Rimse. Bovenste lagen van een turfbult. Zie ook klamp.

Ring. Een hoop turf van elf turven hoog. Het opzetten noemt men "opringen".

Rits. D.i. de afscheidingsgoot op een groot perceel veen.

Roe(de). (Steenwijkse maat = Drentse maat). Als veenmaat is een roede = 4,70 m. Een roede is 16 voet. [Als landmaat is een (vierkante) roede 16,97 m²].

Scheerturf. D.i. de turf die dwars voor de kop(turf) van de andere turven werd gelegd bij het maken van een dijk of ring.

Scheuzeriaveen. In hoofdzaak ontstaan in waterlavendel (*scheuzeria palustris*). Het is een waterplant die in oostelijk Nederland vroeger zeer veel, nu echter nog zeldzaam, voorkomt. Het veen is duidelijk te k\herkennen aan de geelbruine kleur en de dicht opeenstaande knopen van licht glanzende lavendel. Algemeen is het beter bekend onder de naam haverstro. Dikwijls is het in meer of mindere mate gemengd met veen ontstaan uit zeggen en smalbladige sphagna.

Schuitenschuivers. Gilde van binnenvaartschippers (Groningen) belast met het turftransport (15e - 18e eeuw) over de (ondiepe!) Hunze.

Schutekrooier. Dat is degene die turf naar het schip kruide (scheepskrooier). Deze was ook (zo'n beetje) de baas tijdens het verschepen.

Sikkiesmarkt. Op zaterdagavonden flaneerde de jeugd op zoek naar het andere geslacht in Klazienaveen: de sikkiesmarkt.

Slag. Een slag bestaat uit ligger en storten.

Slagkrooi. Kruiwagen, gebruikt voor vervoer van de handgestoken turf naar het zetveld

Slat. D.i. een ander woord voor darg.

Smeerlaag. Dit is een overgangslaag(je) van gliede of meerbodemachtig materiaal, vermengd met zand tussen het veen en de zandondergrond. Bij aanvoelen is het korrelig zand te voelen in de smerende gliede of meerbodem.

Smoeze. Bevroren, overjarige turf.

Soorten. Naar doel en samenstelling onderscheidt men:

- a. bolsterturf. Gestoken van de bovenste laag (de bonkaarde. Leverde turfstrooisel voor (paarde)stallen.
- b. fabrieksturf. Groot formaat, gestoken van onder de bolster (blauw- of zwartveen). Hèt massaproduct uit de venen, speciaal voor aardappelmeelfabrieken, strokartonfabrieken, steenbakkerijen en broodbakkerijen. Van het zwartveen werd ook in geringe mate de kleinere "burgerturven" en "aanmaakturven" gestoken. Rekeneenheid: dagwerk.
- c. huisbrandturf. Dat is de baggerturf, van laagveen (de darg). Klein, compact voor koken en verwarmen der huizen. De rekeneenheid voor de huisbrandturf was de stobbe (7.000 à 8.000 stuks). Machinale baggerturf telde plm. 10.000 stuks.
- d. persturf. Mengsel van diverse soorten veen, gemengd met behulp van een stoomlocomobile (in gebruik vanaf 1926) geperst. Mede ontstaan door de turfcrisis (concurrentie van de steenkool).

Spalterveen. Dit bestaat in hoofdzaak uit zeer fijnbladige veenmossen (*sphagnum cuspidatum*). Deze mossen groeiden meestal op drijvend water, voorkomend in de laagste gedeelten op zandkoppen met een podzol in de zandondergrond. Spalterveen, ook wel baukjes of bibeltjesveen genoemd, is zeer dun gelaagd en krimpt in horizontale richting. Zit het hoog in het profiel dan ontstaat een hobbelige ligging en wordt het schalterig land genoemd.

Splinter. D.i. veen tussen grauwveen en zwartveen, dat kleine stukjes hout bevat. De turf daarvan wordt zeer hard en

wordt "iezermannechien" (BC) genoemd.

Splitting. Onder splitting wordt verstaan de eerste kuil, ter breedte van hoogstens 15 meter uit het hart van de hoofddraai gemeten, waar een wijk of een weg is geprojecteerd. Het maken van een splitting noemt men "opsplitten".

Steekschop. Zie: baggerschop.

Stikker. Een stikker is een rechthoekig stuk (plaat-)ijzer, dat aan één lange zijde gescherpt is (onderkant). De bovenkant zit aan een steel. Met deze stikker werden de te graven turven op lengte en dikte gestoken.

Stobbe. Stobbe is de rekeneenheid van baggerturf.

"Je mat de hoeveelheid op van 3/4 stobbe door een stokje in het midden te zetten. Dan ging je er drie keer met de armen omheen en met 4,5 bagger oog had je een goede maat". (schipper Albert de Boer, te, 1990)

Een stobbe is 10.000 turven.

Een stobbe baggerturf is 125 m² verspreide veenspecie op het zetveld. Hiervan worden normaal 9500 tot 10.000 stuks baggerturven gemaakt.

Elders (BC): een stobbe was 9600 "baggeltjes".
"Dreivöddel" was 7200 stuks.

Stoek. Turfbult volgens het principe: steeds twee turven om en om op elkaar stapelen. Het in "stoeken zetten" heet "opstoeken".

Stoegen. Het volladen van het ruim van het schip (stouwen).

Stok. Een stok is 8 voet = 2,50 meter.

Een stok turven is ongeveer 245 stuks.

Stockschipper. Schipper die voor eigen rekening turf aan fabrieken leverde.

stort. Zie ligger.

stukafkruien .D.i. veenbestoppen over de hele breedte van de put, indien het bonksel naar het hoge moet worden vervoerd en overigens slechts voorzover de te plaatsen wal breder is dan 4 meter.

stukinbonken. Onder stukinbonken of veenaanzetten wordt verstaan: een strook bonkaarde ter breedte van hoogstens 1 meter en ter diepte van hoogstens 1,50 meter, van de rand van een veenkuil gemeten in de uitgegraven veenkuil werpen, ter voorkoming van het afscheuren van veen.

Trippen. Houten plankjes onder de voeten van de droogmakers, bij het bewerken van de baggermodder.
Dampen is de eerste fase, dat werd gedaan met grote trippen (ook wel kluittrappen genoemd);
Trappen is de tweede fase, met kleine trippen.

Tuinturf. Doorgevroren zwarte turf. Laat zich goed vermengen met zand of compost. Voor grondverbetering.

Turfmaat. Formaat van de handgestoken turf: 15 x 15 x 42 cm. en weegt (nat) ongeveer 7 kilo (droog plm. 1,5 kg). Bolsterturf heeft als maten: 45 x 15,5 x 14 cm. Baggerturf (gemeten aan de hand van een afschrijver): 7 x 7 x (plm.) 3,5 cm. Persturf heeft als maten: 33 x 13 x 12 cm; in droge toestand heeft ongeveer de volgende afmetingen: 25 x 5 x 6,5 cm.!

Turfmoeder. Dat is de controleur van de geselecteerde, en vaak beëdigde turfvolsters.

Turfschip. Aaldert Kiers uit Barger Compasuum vertelde hoe de situatie rond 1915 was: "Met elkaar gingen er zo'n 70.000 turven op een schip. De veenbaas betaalde aan ieder tweeëneenhalve cent per 1000 turven. De kruiers kregen meer. Dat was echt wel een redelijk loon. Wij werden dus uitbetaald door de veenbaas. De schipper kocht de turf en verkocht dat elders weer....." (Maandblad Drenthe, juli/aug. 1985, no. 6).

Turfstrooisel. Een vinding uit de tweede helft van de 19e eeuw. Het was niet meer dan gemalen bolsterturf (de bovenste laag van het veen). Het was goed bruikbaar als vervanging van stro in stallen, vooral omdat het veel vocht kon opnemen. Turfstrooisel werd verpakt in latten met ijzerdraad er omheen. Export vond plaats o.a. naar Frankrijk, Engeland, Amerika. "De paarden van de Londense omnibus, de voorloper van de dubbeldekkerbussen, stonden in de stal op turfstrooisel van Van de Griendt" (Ach Lieve Tijd).

Turfstrooiselmachine. Sinds 1889.

Turfton. Ton waarin de turf werd gemeten op de turfmarkt.
Een turfton = 2 hl. = 46 à 59 turven.

Turfvolster. Afgemeerd aan een turfmarkt in den lande, kwamen door het stadsbestuur aangestelde vrouwen om de turf in manden (zie ook mandegeld) te deponeren en zo de hoeveelheid turf opmaten. De volle manden werd naar de markt gedragen en opgestapeld.

Vallaat. Een soort sluis, bestaande uit een soort deur die omhoog gehaal werd als er schepen moesten passeren. De pramen schoten met de golf mee door de (nauwe) opening.

Vastenow. Een streek bij Nieuw-Dordrecht, en ontleend aan het houthouwen, het hakken van de veengrond, ten einde boekweit te kunnen zaaien.

Veenbanket. (a) Het totaal van de veenlagen.
(b) steunlaag onder in de put om bij verdere afgraving verzakkingen te voorkomen.

Veenbestoppen. Onder veenbestoppen wordt verstaan het plaatsen van een wal van bonkaarde tegen de vaste veenrand, ter bescherming van dit veen tegen de inwerking van vorst.
Dikte van de wal: 30 cm.

Veenbranden. Het bewuste (ver)branden van het veen gebeurde om de akker geschikt te maken voor de verbouw van boekweit. Daar gebeurden nogal eens ongelukken mee.
Voorbeeld:
27 mei 1880 werd de veenkolonie Nieuw-Weerdinge in de as gelegd, waarbij 90 huizen door het vuur werden verwoest.

Veenbijl of halbreker. Stuk gereedschap om de nog bevroren bolster te verwijderen.

Veenmaat. "De bonk is 2 roe. De roe is 14 voet. De voet is 31 1/8 c.M. De baggerroe is 5 meter. Een dagwerk turf is 22 roe met enkele liggers behoorlijk gesloten. De stob is 5 roe." (Uit: Tarief van arbeidsloonen te Emmer-Compasuum en Omstreken over het werkjaar 1914).

Veenstok. Een veenstok (d.i. een lengtemaat) = 2,65 meter.

Vervening. Systematische vervening begint met de verkaveling van een veenterrein door het graven van raaien en groepen (geulen en greppels). De hoofdraai wordt gegraven in het verlengde van een al bestaand kanaal. Loodrecht op de hoofdraai komen op een onderlinge afstand van 180 tot 200 meter de wijkraaien. Evenwijdig aan de wijkraaien en midden daartussen in lopen de dwarsgroepen. Dit stelsel van greppels kondigt het toekomstige landschap aan, want op de plaats van de hoofdraai komt later het kanaal, de wijkraai duidt de latere wijk aan en de dwarsgroepen worden naderhand uitgegraven tot zwetsloten (sloten die de scheiding vormen tussen de veenplaatsen). Door in de loop van een paar jaar de raaien (en extra greppels) op gezette tijden uit te diepen verdwijnen grote hoeveelheden water uit het veen en in het kanaal. Het veen klinkt in door deze ontwatering, met ongeveer een derde.
Na twee of meer jaren kan dan het turfsteken beginnen en wel met het graven van de splitting, aan weerszijden van de hoofdraai. Over een bepaalde lengte en breedte gaat eerst de bovenste, enigszins verweerde veenlaag - de bonkaarde - eraf. Die wordt verspreid over het veen in de omgeving om een vlak terrein te krijgen, het zetveld, waarop later de natte turf uit de splitting kan drogen. De verschillende veenlagen (grauwveen, zwartveen en dargveen) in de splitting worden nu verder uitgegraven tot er aan beide zijden langs de hoofdraai een kuil ontstaat, de veenput. Het jaar daarop wordt de splitting verbreed door naast de eerste veenput een nieuwe te graven. Is er voldoende ruimte gekomen, dan wordt in het blootgekomen zand het kanaal uitgegraven. Op dezelfde wijze volgen naderhand de zijkanalen, de wijken.
Doordat de afstand tussen de wijken nooit meer dan 200 meter bedraagt, is de afstand van het zetveld naar het schip in de wijk nooit meer dan 100 meter.

Viemme. Zie dijk.

Vlok. (Drents: Lok). D.i. veen met wollegras erin.

Voet. Een Drentse voet = 0,294 m.

Vordel. D.i. een vierde last.

Vuren. Dat is het op een grote bult stapelen van de turven in het najaar. Er wordt eerst een muur van turven een zgn. "loeg" gemaakt van 14 lagen hoog in de vorm van een grote rechthoek van 8 turflengten breed en 25 tot 40 turflengten lang. In deze rechthoek worden de turven direkt uit de ringen geworpen, ofwel met kruiwagens aangevoerd en ingeworpen. Voor een normale bult van 2 dagwerk zijn nodig: 24.500 turven.
BC: 42 voet lang en 11 voet breed; 16 lagen loegen, 16 lagen "kopgooien".

Vuurpan, of vuurpot: IJzeren korfje met steel waarin vlokturf werd gedaan die aangestoken werd en het veen in brand moest zetten, ten einde boekweit te kunnen verbouwen.

Vuurpot. Zie vuurpan.

Waterbrits. Dat is het pak slaag met de natte schop, in zwang bij wijkgravers.

Windturf. Lichte turf, die een kind kan verwerken.

Winkelnering. Gedwongen winkelnering is een van de maatschappelijke uitwassen, vooral in deze streken. Omstreeks de eeuwwisseling is her en der gestaakt tegen dit systeem. Het was een van de actiepunten van Domela Nieuwenhuis tijdens zijn kortstondig kamerlidmaatschap. Naderhand heeft de regering officieel de gedwongen winkelnering verboden. Begin 1913 bracht de Directie van den Arbeid een rapport uit: "Gedwongen winkelnering in de venen". De Emmer Courant vat de conclusies als volgt samen: "Het feit dat onontwikkelde arbeidersvrouwen, die vaak lezen noch schrijven kunnen, niet alleen een schier blanco krediet hebben, maar bovendien door de patroonsvrouw aangemoedigd worden inkoop te doen, moet uiteraard tot groote loyaliteit aanzetten en aanleiding geven dat de zuinigheid niet behoorlijk betracht wordt. Huishoudens der Drentsche veenarbeiders die den winkeldwang het sterkste voelen, tonen slechte gevolgen: Overdaad en praalzucht naast groote verwaarlozing vieren hoogtij. Het teveel betalen voor de eerste levensbehoeften geeft een bitter gevoel van afhankelijkheid. De samensteller van het rapport herinnert aan het lijfeigenschap in de Middeleeuwen: Een heel gezin gedwongen om jaar in jaar uit voor één patroon te werken en gevoed te worden door deze werkgever, zonder dat het de beschikking heeft over contant geld".
Van de 5.220 veenarbeiders die in 1912 verplicht waren tot gedwongen winkelnering, woonden er 3.540 in Drenthe. Ze waren afhankelijk van 80 winkels. In deze Drentse

winkels was dat jaar f 513.640,- besteed, waarvan f 42.200,- teveel betaald was dankzij de hogere prijzen in dergelijke werkgeverswinkels. De winst van de veenboerwinkeliers bedroeg f 104.000,-- (S.v.d. Hoek). Bij wet werd gedwongen winkelnering in 1906 afgeschaft, maar het leidde daarna nog een hardnekkig leven. De eerste wereldoorlog en de turfcrisis van 1920 maakten er een definitief einde aan (er was toen geen werk meer en dus ook geen krediet!).

Zandstek. Smalle houten schop met ijzeren bek van de spitter. Er werd hout gebruikt omdat dit minder zuigt in de natte grond dan ijzer.

Zandschieter. D.i. de naam voor een kanaalgraver.

Zeggeveen. Het fijne zeggeveen is meestal in een voedselrijk milieu gegroeid; het grove zeggeveen in een matig voedselrijk milieu. Meestal is het slibarm. Het kenmerkende is, dat er zich in het zeggeveen veel kleine grijze worteltjes bevinden. Met behulp van een microscoop zijn hierop kleine wratjes zichtbaar. Komt in het zeggeveen riet voor, dan noemt men het zeggerietveen. Verder is er nog het berkenzeggeveen en het gagelzeggeveen, als er naast resp. berk of gagel zeggen in voorkwam.

Zegswijzen. De turf in het spraakgebruik:

In het veen ziet men op geen turfje. Er is zoveel van, dat je een beetje niet echt mist.

Iets vertellen tussen de oren van een turfmand; iemand iets in het geheim vertellen.

Veenbonk: een onbehouden kerel.

Twee turven hoog: nog een kind.

Uit het veen getrokken: een "boerenkinkel".

Turf naar het veen dragen, d.i. een variant op "water naar de zee dragen", of "uilen naar Athene brengen".

Verbeelding is als een zak arme turf die verkeerd besteld is: een mens heeft zich niets te verbeelden, een mens is maar een mens en de mensen zijn aan elkaar gelijk.

Turftrappers: oude afgetrapte schoenen.

Iemand die een turf in drieën weet te kloven: dat is een gierigaard.

Turven, d.i. door middel van streepjes tellen.

Turf in je ransel: een vrolijke grenadiersmars.

De Drent is gewrocht uit turf, jenever en achterdocht.

Een vervener die niet greppelt, is als een boer die niet mest (1850-1860).

Turf en stro is goed voor de vlo (oud gezegde rond Emmen).

Het heideveld overvliegen: ontslagen worden (uitdrukking uit Klazienaveen).

Hoe dreuger tórf, hoe dreuger hals (hoe warmer de kachel des te groter dorst).

Zetveld. Het stuk land waar de turf ter droging werd gedeponereerd.

zwil. Driezijdige (in BC vierzijdige) hoop turf, hoofdzakelijk is de term in gebruik bij fabrieksturf. Een zwil bestond ongeveer uit 5000 (pers)turven.

T*errovani is van aloude
thyden, die kruidighe drank
gewheest van die Germaenen,
die in den Olde Landschap
gedroncken wierd. Dit getuygen
Plinius ende Tacitus,
sprekende als uyt eenen monde, ja
selfs den eersten Roomschen
Keyzer Julius Caesar, die
gewach maect van deze
Terrovani, als synde de dranck in
de streecken, die van oudsher
bekannt waeren als Moeren ende
Terfania, dat is tog te segghen:
Torfvenen*

Leo ter Borch